

Darbā dažviet atrodamas neuzmanības kļūdas, kas vairāk saistās ar latviešu īpašvārdu rakstību gan tekstā, gan atsaucēs, kā arī konsekventi netiek respektēts izvēlētais oriģinālrakstības ievērošanas princips,¹³ tāpat atrodamas dažas nebūtiskas kļūdas,¹⁴ kuras tomēr nemazina darba vērtību.

Kopumā vērtējot, grāmata sniedz labu, faktoloģiski pamatotu priekšstatu par Otrā pasaules kara norisēm Latvijā, kuras sabiedrība pret savu gribu kļuva par divu diktatoru ideoloģisko un politisko eksperimentu objektu. Cerams, ka lasītājiem Eiropā, kas neizprot Latvijas un Baltijas vēsturi kopumā, šis darbs dzēsīs daudzus mūsu vēstures “baltos (un arī melnos) plankumus”.

Kaspars Zellis

¹³ Piemēram, Emīlijas un Antona Benjamiņu vārdi sniegti vāciskajā transkripcijā (sk. 127. lpp.), Jūlijs Lācis pārvērties par Jūli (sk. 126. lpp.).

¹⁴ Piemēram, autoru maldinājuši Viļa Lāča un Jūlija Lāča vienādie uzvārdi, kā rezultātā viņi minēti kā “brāļi” (sk. 125., 128. lpp.).

Atsaucoties uz publicēto

Vēsturisko mītu PAstāvēšana un latviešu vēsturiskā apziņa

Recenzija par: *Kļaviņš K.* apStāvēšana. – Rīga: Mansards, 2009.

Ar vēsturnieka Kaspara Kļaviņa publikāciju krājuma “apStāvēšana” neseno nākšanu klajā un vēsturnieka Kaspara Zeļļa recenziju par šo darbu, kas publicēta “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā” 2009. gada 2. numurā, pagaidām gan neskaidri, tomēr iezīmējas Latvijas historiogrāfijā jaunas un aktuālas pētnieciskā darba un diskusiju tēmas – ideoloģija un tautas vēsturiskā apziņa.

Acimredzot šo tēmu novitātē, plašums un neskaidrība nosaka pētnieku nespēju vienoties par to saturu. Pēc krājumā ievietoto rakstu satura spriežot, K. Kļaviņš pārstāv viedokli, ka vēsturi nav iespējams atdalīt no etnisko vai sociālo grupu pasaules uzskata un vērtību sistēmas, ko var dēvēt arī par ideoloģiju. Bez šādas nostājas bezjēdzīga šķistu K. Kļaviņa darba misija – latviešu nācijas vēsturiskās apziņas attīrīšana no stereotipiem, kas traucē pašvērtības apzināšanos un līdz ar to – pastāvēšanu. Šāda pieeja pētniecisko darbu padara dzīvu un aktuālu, vienīgi būtu gribējies, lai K. Kļaviņš jau ievadā sīkāk paskaidrotu vēsturiskās apziņas un ideoloģijas saturu, kā arī plašāk iztirzātu šo tēmu mūsdienu aktualitāti, kas lasītājam atvieglotu krājuma rakstu uztveri.

Vēsturnieka, vācu nacisma propagandas okupētajā Latvijā pētnieka K. Zeļļa nostāja ir pretēja. Viņš uzskata, ka vēsture ir strikti nošķirama no ideoloģijas, ar ideoloģiju saprotot, cik noprotams, 20. gadsimta Latvijas

teritorijā pastāvējušo politisko režīmu leģitimitātes stiprināšanu.¹ Visticamāk, šāda aprobežošanās noteikta laika un reģiona konkrētās vēstures reālījās viņam traucē uztvert K. Kļaviņa veikto ideoloģijas un vēsturiskās apziņas kā gadsimtiem ilgas, mainīgas un kontinuējošas kultūrvēsturiskās parādības atainošanu. K. Zellis uzsver, ka ne vienmēr un visur ir saprotama K. Kļaviņa vēlme uzsvērt eiropeisko Latvijas pagātnē, uzsverot “mūsdienu Latvijas tumsonību”.² Ja recenzents būtu uztvēris apstākli, ka K. Kļaviņš aplūko Latvijas kultūrvēsturiskās parādības pastāvīgā mijiedarbībā ar Rietumeiropas kultūras procesiem, viņam nesaprotams nešķīstu nedz jezuītu izglītošanas darba Latvijā pozitīvais vērtējums, nedz kabalistikas elementu latviešu hernhūtiešu kultūrā aplūkošana.

Uzreiz gan jāatzīst, ka K. Kļaviņš pats ir netieši veicinājis neskaidrības, palikdams krājuma lasītājam anonīms, neiepažīstinādams viņu ar savu pētniecisko darbu un tajā gūtajām atziņām. Lai būtu iespējams adekvāti izprast K. Kļaviņa rakstu krājuma mērķus un saturu, nepieciešams īsi raksturot autora zinātniskā darba vispārīgās nostādnes un pašizvēlēto misiju. K. Kļaviņa pētnieciskā darba nozīmīgākais objekts ir ideju un mentalitātes vēsture Latvijā 13.–21. gadsimtā. Viņa akadēmisko darbu raksturo ne tikai Latvijas kultūrvēstures izpēte Eiropas kontekstā, atklājot kultūrvēsturisko procesu intensīvu mijiedarbību jau kopš viduslaikiem, bet arī savu pētījumu konsekvēnta iekļaušana Eiropas zinātniskajā apritē. Vairums autora darbu tikuši publicēti ārzemju zinātniskajos un populārzinātniskajos izdevumos,³ viņš intensīvāk nekā Latvijas vēsturnieku vairums iesaistās starptautiskos projektos,⁴ tādējādi gan pats iedzīvojoties savu pētījumu objektā – Eiropas kultūru mijiedarbības procesā, gan popularizējot Latvijas kultūrvēstures vērtības pasaulē.

Diemžēl Latvija šajā procesā nav spējīga pilnvērtīgi iekļauties, jo sabiedrības vēsturiskajā apziņā vēl aizvien prevalē vairāki vēsturiski mīti, ko apzināti kultivējošas dažādu varu ilgstoši veidotas ideoloģijas. Visnoturīgākie no tiem ir mīti par gadsimtiem ilgo latviešu verdzību, izolētību

¹ Zellis K. [Recenzija par K. Kļaviņa rakstu krājumu “apStāvēšana”] // Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls. – 2009. – Nr. 2. – 181. lpp.

² Turpat.

³ No pēdējo gadu publikācijām, kas veltītas latviešu mentalitātei un Rietumeiropas kultūrvēsturisko procesu ietekmei uz to, var minēt: *Kļaviņš K. Le rôle de l'Inde dans l'identité lettonne du 19e au 21e siècle. Regards occidentaux sur l'Inde // Actes du Colloque international des 1er, 2 et 3 mars 2007 a Amiens. Médiévale 43. Amiens, 2007*; kā arī *Kļaviņš K. Das mittelalterliche Livland und der christliche Westen: Symbiosen deutscher und baltischer Lebensformen nach der 'Jüngeren Livländischen Chronik' des Bartholomaeus Hoeneke // Jahrbuch der Oswald von Wolkenstein Gesellschaft. 2006/2007. Vol. 16.*

⁴ K. Kļaviņš ir zinātnisko komentāru līdzautors A. Pumpura eposa “Lāčplēsis” A. Kropļija tulkojumam angļu valodā *Bearslayer. The Latvian Legend* (Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2007). Šobrīd K. Kļaviņš raksta ievadu un zinātniskos komentārus pirmajam brāļu Kaudzišu “Mērnietu laiku” pilnajam tulkojumam vācu valodā (tiks publicēts Vācijā 2009. gadā), piedalās Eiropas Savienības projektā “*Cuius regio. Reģionālās kohēzijas veidošanās un funkcionēšana mainīgajā Eiropas pasaulē, 1250 – mūsdienas*”, kā arī līdzdarbojas dažādos zinātniskos projektos Pikardijas Žila Verna Universitātē (*Université de Picardie Jules Verne*) Amjēnā, Francijā.

un provinciālismu. Latviešu vēsturiskā apziņa, kā uzsver autors, varbūt der vienīgi mazvērtības kompleksu veicināšanai. Apzinoties draudus, ko latviešu nācijai rada vēsturiskās pašapziņas kopšanas atstāšana novārtā, autors savam darbam paredz divus scenārijus, kas arī izskaidro dīvainā rakstu krājuma nosaukuma divējādu izskaidrojumu: “Pirmkārt: cerībā uz Latvijas nākotni veikt kultūras un vēstures mantojuma revīziju un aktualizāciju, **stāvēt** par mūsu vērtībām un attīstīt tās tālāk Latvijā, vienlaikus pilnvērtīgi iekļaujoties starptautiskā aprītē. Otrkārt: nelabvēlīgāka scenārija gadījumā – mūsu kultūrvēstures mantojumu ar godu **apstāvēt**. Tas nozīmētu fiksēt, tulkot un popularizēt mūsu pagātnes vērtības, kamēr tas vēl ir iespējams, lai tās nezustu līdz ar mums, bet dzīvotu tālāk cilvēcē. Un tas ir ne mazāk cildens uzdevums. Faktiski, abi uzdevumi būtu jāveic vienlaikus, cerot uz iespējami labāko variantu.” (6. lpp.)

Ar šādu cerību krājums “apStāvēšana”, kurā iekļauti pēdējo piecu gadu laikā tapuši piecpadsmit raksti un referāti, ir adresēts par akadēmiskajām aprindām plašākam interesentu lokam. Tematiski dažādajos darbos, kuros aplūkoti dažādu Latvijā 13.–20. gadsimtā pastāvējušu idejisko strāvojumu izpausmes, iezīmējas trīs kopīgas tendences: atklāt Latvijas un Eiropas kultūras saiknes kopš 13. gadsimta, iedragāt mītus par latviešu “septiņsimtgažu verdzību” un provinciālismu, kā arī ieskicēt latviešu vēsturiskās pašapziņas galvenās iezīmes un apstākļus, kas to veidojuši.

Pirmos divus mērķus ļoti veiksmīgi ir izdevies sasniegt ar viena līdzekļa palīdzību: analizējot ar Latviju un latviešiem saistītus Eiropas autoru darbus, sākot ar viduslaiku hronikām, turpinot ar 19. gadsimta literārajiem darbiem un beidzot ar pēdējos gados klajā nākušiem Rietumeiropas kultūrvēsturnieku pētījumiem. Ideju un mentalitātes pētniekam vienlīdz svarīgi avoti ir gan hronikas, gan literāri darbi, jo tie pauž noteiktu attieksmi pret noteiktām parādībām un vērtībām. Ar plaši citētu, latviešu pētniekiem mazpazīstamu vai pilnīgi nezināmu darbu palīdzību K. Kļaviņš pierāda, ka Vācijā, Francijā, Anglijā un citās Rietumeiropas valstīs jau kopš 14. gadsimta pastāvējusi interese par Baltijas reģionu, tai skaitā Latviju, un ka tā nav tikusi uzskatīta par barbarisku provinci, bet gan neatraujamu Eiropas sastāvdaļu. Savukārt Livonijas vietējie iedzīvotāji eiropiešu skatījumā nav bijuši truli pagāni, bet līdzvērtīgi katoliskās sabiedrības locekļi un sabiedrotie cīņās pret pagānisko Lietuvu un šizmatisko Krieviju. Tādēļ ir pamats uzskatam, ka mūsu zemošanās Eiropas priekšā un mazvērtības sajūta ir pilnīgi lieka, jo Eiropas zemes Livoniju par sev piederīgu atzinušas jau sen. Šīs atzišanas atdzimšana un aktualitāte vērojama Francijas, Anglijas un Skandināvijas valstu kultūrvēsturnieku intereses par Livonijas viduslaiku sociālo vēsturi pieaugšanā pēdējos gados. Rietumeiropas pētnieki vietējo iedzīvotāju lomu Livonijas saimniecībā un aizsardzībā ir novērtējuši daudz pozitīvāk nekā Latvijas vēsturnieki, nemaz nerunājot par latviešu vairumu, kam viduslaiki Latvijā vēl aizvien ir “tumšie verdzības gadsimti”. Šie pētnieki ir minēti gan K. Kļaviņa krājuma rakstu tekstā, gan atsaucēs, tādēļ K. Zeļļa vēlme, lai autors uzskaitītu mūsdienu autorus, kas uzskata, ka Livonija bijusi nevis province, bet Eiropas sastāvdaļa,⁵ jau ir piepildīta.

⁵ *Zellis K.* [Recenzija par K. Kļaviņa rakstu krājumu “apStāvēšana”]. – 182. lpp.

“Septiņsimt gadu verdzības” mīts ir viens no noturīgākajiem latviešu vēsturiskajā apziņā. Lai gan autors “apStāvēšanā” iekļautajos rakstos detalizēti izgaismo tā tālāko attīstību jaunlatviešu ideoloģijā, sevišķi slavofiliskā Andreja Pumpura daiļradē, kurš šo mītu turklāt apvienojis ar Austrumu glorificēšanu un Rietumu dēmonizēšanu, lasītājam samērā neskaidra paliek 18. gs. beigu vācbaltu apgaismotāju veiktā “latviešu verdzības” mīta radīšana. Šo jautājumu K. Kļaviņš ir pētījis samērā detalizēti, ir bijušas vairākas publikācijas,⁶ un kādas no tām ievietošana krājumā mīta rašanās apstākļus būtu padarījusi lasītājam saprotamākus.

Krievijas impērijas netieši atbalstītās, pret vācbaltiešiem vērstās ideoloģijas popularitāti 19. gs. beigu Eiropā apliecina autora veiktais pasauleslavenā franču rakstnieka Žila Verna 1904. gadā izdotā, latviešiem nezināmā romāna “Drāma Livonijā” apskats. Romāna darbība noris 19. gadsimta Baltijā, un tajā latvieši un igauņi tēloti kā pozitīvie varoņi pretnostatījumā “ļ jaunajiem ģermāņiem” – vācbaltiešiem.

K. Kļaviņš savos pētījumos neieņem vācbaltiešu aizstāvja pozīciju, bet gan aplūko vēsturisko mītu rašanos un pastāvēšanu kā dažādu ideoloģiju cīņu konkrētas vēsturiskās situācijas apstākļos. Vēsturiskajai īstenībai neatbilstošais Livonijas laika latviešu un vāciešu kā apspiesto un apspiedēju pretnostatījums 19. gadsimta nacionālromantiķu (arī vācbaltiešu un poļu) darbos spēlēja visnotaļ būtisku lomu nacionālās pašapziņas veidošanā, taču mūsdienās spēj izraisīt mazvērtības apziņu.

Mīts par septiņsimt gadu verdzību veido tikai dažus no latviskās vēsturiskās pašapziņas aspektiem. Analizējot gan vēstures avotus par senlatviešu ticējumiem, gan J. Raiņa un J. Ezeriņa literāros darbus, autors ir izgaismojis latviešu mentalitātes iezīmes, kas kultūru mijiedarbības gaitā ir saglabājušās un pārveidojušās: harmoniska attieksme pret dzīvi, sadzīvošana ar vidi, darba un dabas mīlestība, tolerance. Sākot ar hernhūtiešu kustību, latviešu mentalitātē sāka ieviesties racionālisms un tirgus aprēķins, kas kulmināciju sasniedza pirms Pirmā pasaules kara, kad latvieši bija kļuvuši par vienu no saimnieciski visaktīvākajām etniskajām kopām, bet Latvija – par otru visintensīvāk urbanizēto reģionu Krievijas impērijā. Tikai pēc kara latviešu sabiedriskajā domā sāka ieviesties ideja “Atpakaļ pie zemes!”, kas bija arī Eiropas intelektuāļu opozīcijas sauklis, pretsvars bezjēdzīgajam racionālismam, plēsonīgajai tirgus mentalitātei un dabas izsaimniekošanai.

Nenoliedzami, K. Kļaviņa rakstu krājumā skarto tēmu hronoloģiskais un dažādu kultūrvēsturisko aspektu spektrs ir milzīgs, tomēr darba nolūks nav tēmu detalizēta un vispusīga izpēte. Tas ir rosinājums detalizētāk izpētīt autora izgaismoto, latviešu sabiedrībā iesīkstējušu stereotipu rašanās vēsturi, tādējādi vairāk uzzinot par nacionālo mentalitāti un radot pamatu atsevišķu tautas rakstura iezīmju izvērtēšanai. Ideoloģiju, mentalitātes un to komponenta – vēsturiskās apziņas izpētes spektrs ir plašs un starpdisciplinārs, kurā bez vēsturniekiem būtu jāiesaistās arī sociologiem, psihologiem un politologiem.

Agris Dzenis

⁶ Tā “latviešu verdzības mīta” rašanās apstākļi 18. gs. beigu vācbaltiešu apgaismotāju vidē populārzinātniskā veidā parādīti rakstā: *Kļaviņš K.* Baltijas vāciešu un latviešu kopīgā pagātne // Diena. – 2003. – 19. marts. – 15. lpp.